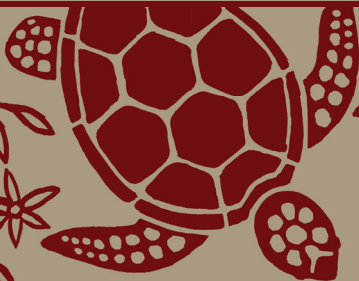

De reiger en de schildpad

SPROOKJES EN FABELS
UIT DE OUDE ORIËNT

Samengesteld door

Meindert Dijkstra

WOORD VOORAF

In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam ik voor het eerst in aanraking met oud-oosterse fabels. Dierenverhaaltjes van ver voor onze jaartelling uit de oude Oriënt. Sprookjes en fabels ouder dan die van Aesopus (620-564 v.Chr.) of Jean de la Fontaine (1621-1695). Mijn fascinatie voor de oud-oosterse fabel is toen geboren en gaat nu al meer dan veertig jaar met me mee. Halverwege de jaren tachtig ontdekte ik dat een kleitablet uit het koninklijk paleis te Oegariet (Syrië) een kleine verzameling fabels bleek te bevatten. Het tablet was een schrijfoefening. Ik publiceerde de eerste en meest compleet bewaarde fabel: over de koe die tegen de berg schreeuwt. Al eerder was ik Soemerische fabels en disputen tegengekomen, waarin dieren en planten, en soms zelfs voorwerpen en jaargetijden, een woordenstrijd met elkaar aangingen. Ook leerde ik het verhaal van de Babylonische Reynaert kennen of beter gezegd: de schamele resten die ervan bewaard zijn gebleven.

Het is al veel langer bekend dat fabels en parabels deel uitmaakten van de oud-oosterse culturen en literatuur. De paar fabels en vele parabels die we bijvoorbeeld in de Bijbel vinden, staan niet op zichzelf, net zomin als Israël in het land Kanaän of in de wereld van het oude Nabije Oosten ooit op zichzelf stond. Niet u draagt de wortel, maar de wortel draagt u, zei de apostel Paulus al (Rom. 11:18), waarschijnlijk verwijzend naar de moraal van een bekende fabel. Niet alleen wortelen de kerk en het latere jodendom in het vroege jodendom en Oud-Israël, maar evenzeer wortelde Israël in het land Kanaän en in de culturen van het oude Nabije Oosten. In mijn boek nemen deze 'bijbelse' fabels en parabels geen aparte plaats in. Men zal ze daar vinden waar ze gezien hun inhoud cultuurhistorisch thuishoren. Op hun eigen plek maken ze duidelijk hoe de bijbelse traditie eveneens een doorgeefluik is geweest van het beste dat de oude Oriënt de wereldliteratuur te bieden had.

De meeste sprookjes en fabels in deze bloemlezing zijn ouder dan die van Aesopus. Deze Griekse dichter leefde vermoedelijk in de zesde eeuw

voor Christus. De historicus Herodotos, de filosoof Aristoteles en anderen wisten al van zijn bestaan en faam als dichter van fabels, maar veel meer is niet over hem bekend. Hoewel Aesopus nog altijd als de ‘vader van de fabel’ wordt beschouwd, kunnen we niet langer verzwijgen dat de wieg van veel van zijn geesteskinderen in de Oriënt heeft gestaan. In de loop der jaren heb ik zo’n vijftig van zulke fabels, sprookjes en anekdotes verzameld. Deze verzameling heb ik nu in een enigszins chronologische orde te boek gesteld. Een aantal ervan verschijnt hier, voor zover ik weet voor het eerst in Nederlandse vertaling, sommige zelfs in een verbeterde en meer complete versie van mijn hand op basis van mijn eigen onderzoek.

Ik bedank deze en gene die bewust of onbewust aan deze collectie hebben bijgedragen, zoals de collegae Herman Vanstiphout (Groningen), Theo Krispijn (Leiden), Hein Stadhouders (Utrecht) en Willemijn Waal (Leiden), met wie ik zo af en toe deze fascinatie deelde en die daar zo af en toe ook over hebben geschreven voor geïnteresseerde lezers buiten het vakgebied. Met de *grand old man* van de Babylonische wijsheidsliteratuur Wilfred G. Lambert heb ik niet zo lang voor zijn overlijden (2011) in juli 2009 in Lincoln nog enkele diepgaande gesprekken over deze materie kunnen voeren. Van hen allen heb ik veel opgestoken. Verder mijn vrouw Yolanda, die voor mij een artikel over ‘Hoofd en Lijf’ uit het Spaans vertaalde en mijn teksten kritisch heeft gelezen en verbeterd. En ik bedank mijn vriend Karel Vriezen, die voor mij en voor dit boek een overzichtskaart van de oude Oriënt heeft vervaardigd, waarop men makkelijk de landstreken en soms ook de steden kan vinden waar deze teksten werden geschreven en aangetroffen.

Ede, lente 2020

INLEIDING

Fabels en sprookjes, we zijn er allemaal wel mee vertrouwd in een of andere vorm. We zijn er vaak mee grootgebracht: sprookjes en fabels die ons werden verteld of voorgelezen voor het slapengaan. We hoorden ze thuis, op school of op schoolreis in de Efteling. We lazen ze later in het origineel, of voor kinderen bewerkt in kinderboeken of in fraaie hertalingen van Jan Prins of Luc Cielen. Of anders wel de zogenaamde cultuursprookjes van Hans-Christian Andersen en Godfried Bomans. Zonder ons misschien te realiseren dat alle fabels en sprookjes altijd cultuurverhalen zijn en culturen van alle tijden, landen en plaatsen representeren.

De kunst van het vertellen van sprookjes en fabels heeft een lange voor-geschiedenis. Fabels werden al verteld in prehistorische culturen. Ze zijn meegegreven op de stroom van de mondelinge overlevering tot mensen ze leerden opschrijven in de oudste schriftculturen van het oude Nabije Oosten. De oudste fabels zijn al te vinden op de wanden van prehistorische grotten. Daarmee doe ik niet af aan de magisch-realistische of religieuze intentie van deze prehistorische iconen. Hoe dicht sprookje, fabel, mythe en religieuze betekenisgeving nog bij elkaar kunnen staan, bewijst wel het bijbel-verhaal waarin een sprekende slang de mens heeft verleid om van de verboden vrucht van de boom des levens te eten. Zodra de mensheid begon te schrijven, zijn zulke verhalen op schrift gesteld als lesmateriaal. Ze werden verzameld en opgeschreven in een wereld van mondelinge instructie en overdracht. In het oude Egypte zijn fabels en sprookjes ook getekend en geschilderd op papyrus of op potscherven en kalksteentabletten (*ostraca*). Oude en jongere verzamelingen zijn later op schrift, papyrus en kleitablet gebracht en vormen als literaire producten van de oude Oriënt geïsoleerde eilandjes in die einde-loze lange en brede delta van zich daarin vertakkende talen en culturen.

Op het werk van Aesopus is de invloed van oude fabels uit Babylon en Egypte duidelijk merkbaar. Niet voor niets werd de ‘vader van de fabel’,

Aesopus, in zijn *Vita* (levensbeschrijving) postuum een verblijf in Babylon en Egypte toegeschreven, ook al is hij er vermoedelijk nooit geweest. Beide oorden zag men later als de bakermat van vele wetenschappen, het schrift, de literatuur en filosofie.

De meeste oud-oosterse sprookjes en fabels kennen geen aparte moraal. Het zijn meestal Aesopus en zijn navolgers die in de loop van de tijd ten prooi zijn gevallen aan moralisering van de fabels. Ze hebben de moraal van het verhaal er soms wel erg dik op gelegd. Nu was het toevoegen van die moraal niet zo nieuw als men dacht. We beschikken sinds het einde van de vorige eeuw over een verzameling Hoerritische¹ fabels, die circa 1400 voor Christus in het Hittitisch zijn vertaald en allemaal voorzien zijn van een moraal. Toch blijft dit ongebruikelijk in de oudere tijd en juist het feit dat de meeste oud-oosterse fabels of sprookjes geen expliciete moraal toevoegen, heeft in onze moderne tijd een onverwacht voordeel. De lezer krijgt na zoveel eeuwen alsnog de gelegenheid zelf te bepalen wat het verhaal of de fabel hem wil vertellen, zonder ogenblikkelijk in de rede te worden gevallen door een of andere moraalridder.

Schrijvers uit het oude Soemer hebben circa 2000 voor Christus al een begin gemaakt met het verzamelen van fabels, anekdotes en spreekwoorden. Zij gebruikten die in hun lees- en schrijflessen. Die fabels maakten deel uit van het onderwijscurriculum van jonge schrijvers in de Edubba, de Soemerisch-Babylonische leerschool. De leerlingen hebben ze vaak eerst moeizaam gekopieerd op lensvormige kleitabletjes en moesten ze vervolgens uit het hoofd leren schrijven en reciteren. Aan hun noeste arbeid hebben we veel van deze verhaaltjes en spreuken te danken. Ze hebben naast de opschriftstelling ook de traditie van hun geleidelijke verzameling en canonisering in gang gezet. Veel heeft ons op het nippertje bereikt via Aesopus, zijn navolgers en de Syrisch-Arabische literatuur. Veel is ons door archeologisch toeval bekend geworden, omdat ze op materiaal en voorwerpen werden geschreven die de tand des tijds min of meer hebben doorstaan.

De oudste verzamelingen van wijsheden in de vorm van spreuken, gezegdes, fabels en anekdotes komen al uit de oud-Babylonische periode en het

1. *Het Hoerritisch is de taal van een bevolkingsgroep en cultuur die zich in het derde en tweede millennium voor Christus vanuit de gebieden ten zuiden van de Zwarte Zee en Kaukasus over Anatolië en het Nabije Oosten heeft verspreid tot in Palestina en Egypte. Sommige geleerden nemen aan dat ze verwant waren met de Chorieten, die in de Bijbel worden genoemd onder de voor-Israëlitische bevolking van Kanaän. Zie ook de opmerking bij het land Naharain in het sprookje van de gedoemde prins. Deze taal is hoewel te lezen, nog moeilijk te begrijpen en te vertalen omdat het geen Semitische of Indo-Europese taal is.*

oud-Hittitische rijk in Anatolië, diep weg uit het tweede millennium voor Christus (zie chronologische tabel, p 18). Maar het ging vermoedelijk later en ook in het eerste millennium voor Christus niet veel anders, getuige een verzameling dierspreuken en fabels uit het paleis van de Assyrische koning, Sargon II (gedateerd in zijn zesde regeringsjaar 716 v.Chr.). Hetzelfde mengsel van gezegden, spreuken en fabels vinden we in het Aramese geschrift Achiqar uit de vijfde eeuw voor Christus. Achiqar, aan wie dit geschrift is toegeschreven, was een wijze vizier en adviseur aan het hof van de Assyrische koningen Sanherib en Esarhaddon (zevende eeuw v.Chr.), die ook in de marge van de bijbelse traditie bekend is (o.a. in de boeken Judit en Tobit). Het wordt door nieuwe vondsten steeds meer duidelijk dat zowel Achiqar als Aesopus deel uitmaakte van eenzelfde intellectuele traditie, die de zogenaamde wijsheidsliteratuur voortbracht. Die traditie bestond al eeuwenlang en werd in velerlei vorm schriftelijk vastgelegd op vele plaatsen en in vele culturen van het oude Nabije Oosten.

Het verbaast dan niet dat niet alleen daaraan verwante geschriften zoals het boek der Spreuken, maar ook andere sporen ervan in de Bijbel zijn terug te vinden, inclusief echte fabels zoals die van Jotam uit het boek Rechters en van koning Joram uit de boeken der Koningen. Er is echter tegelijk een keur aan parabellen en fabels in de boeken der profeten te vinden. De vroeg-Joodse rabbijnen, Jezus van Nazaret en Paulus van Tarsus, borduurden in hun onderwijs voort op deze traditie en kenden ieder hun eigen klassieken. Salomo was min of meer het boegbeeld van deze wijsheid in Oud-Israël. Dat blijkt uit een gedicht waarin van hem wordt verteld dat hij wel drieduizend spreuken en fabels heeft gemaakt over de bomen en de dieren (1 Kon. 5:10-13). Maar hij was niet de enige in de oude Oriënt. Net zo bekend was misschien de wijze Achiqar, die we hierboven al noemden. Maar er was meer. Achter in het boek Spreuken zijn nog een paar kleine verzamelingen opgenomen van een zekere Agur en Lemuel (eigenlijk de levenslessen van zijn moeder!, Spr. 30 en 31), terwijl men in de vorige eeuw ontdekt heeft dat in de hoofdstukken 22 tot 24 van hetzelfde boek eigenlijk een Hebreeuwse bewerking is te vinden van de oud-Egyptische Spreuken van Amenemopet uit de dertiende eeuw voor Christus. Dit korte overzicht alleen al laat zien hoe internationaal en universeel van karakter deze wijsheidsliteratuur is geweest en hoe veel van de schrijvers van de Hebreeuwse Bijbel, maar ook de Griekse, de Aramese en latere Hellenistische schrijvers zich daardoor lieten inspireren.

We beseffen zelden dat bepaalde spreekwoorden zoals: de pot verwijt de ketel dat hij zwart ziet, of de spreekwoordelijke wolf in schaapskleren, waar-

van Jezus spreekt, echo's zijn van bekende maar ook van niet meer bekende fabels. De titel van dit boek: *De reiger en de schildpad* is ontleend aan zo'n oude fabel uit de Oriënt. De schrijvers in oud-oriëntaalse scholen hebben debatten tussen dieren zoals vogel en vis, reiger en schildpad, paard en os, tussen bomen zoals hout en riet, dadelpalm en tamarisk, populier en wilg, maar ook tussen voorwerpen zoals hak en ploeg, mineralen zoals zilver en koper, en jaargetijden zoals zomer en winter tot een bijzondere kunstvorm verheven. Ze staan daarmee aan het begin van een lange traditie die bij ons tot in de middeleeuwen en de moderne tijd heeft doorgewerkt. In dit boek wil ik niet alleen de oudste van zulke sprookjes en fabels uit de oude Oriënt onder de aandacht van een breed publiek brengen, maar ook laten zien dat de genres fabels en sprookjes in al hun variaties te herleiden zijn tot het duister van de prehistorie. Een voorbeeld van zo'n doorlopende traditie is de fabel van de krekel en de mier. Iedereen kent wel de versie van Jean de la Fontaine (1621-1695), waarvan ik hier een anonieme Nederlandse vertaling citeer:

De krekel sjirpte dag en nacht, zo lang het zomer was,
 wijl buurvrouw mier bedrijvig op en neer kroop door 't gras,
 'Ik vrolijk je wat op,' zei hij. 'Kom, luister naar mijn lied.'
 Zij schudde nijdig met haar kop: 'Een mier die luiert niet!'

Toen na een tijd de vrieswind kwam, hield onze krekel op.
 Geen larfje of geen sprietje meer: droef schudde hij zijn kop.
 Doorkoud en hongerig kroop hij naar 't warme mierennest.
 'Ach, juffrouw mier, geef alsjeblieft wat eten voor de rest

van deze barre winter. Ik betaal met rente terug,
 nog vóór augustus, krekelwoord, en zweren doe 'k niet vlug!
 'Je weet dat ik aan niemand leen,'
 zei buurvrouw mier toen heel gemeen.

'Wat deed je toen de zon nog straalde
 en ik mijn voorraad binnenhaalde?'
 'Ik zong voor jou,' zei zacht de krekel.
 'Daaraan heb ik als mier een hekel!
 Toen zong je en nu ben je arm.
 Dus dans nu maar, dan krijg je 't warm!'

Wie leeft van kunst gaat door voor gek.

Vaak lijdt hij honger en gebrek.

Ze gaat in deze uitvoerige vorm terug op de korte versie van Aesopus (zesde eeuw v.Chr.), waarbij de moraal van het verhaal opvallend anders is.

Het was winter. De voorraad graan van de mieren was nat geworden en lag buiten te drogen. Een hongerige krekkel vroeg hen iets te eten. ‘Waarom heb je geen voedsel verzameld in de zomer, zoals wij?’ zeiden ze. ‘Ik had geen tijd,’ antwoordde hij, ‘ik was bezig met het maken van mooie muziek.’ De mieren lachten hem uit: ‘Welnu,’ zeiden ze, ‘aangezien je ’s zomer je wijsje blies, moet je nu ’s winters maar dansen.’ Wees in alles op je hoede voor nalatigheid, als je aan verdriet en gevaar wilt ontkomen!

Waarom spreken mensen eigenlijk in fabels en sprookjes? Het is eigen aan de menselijke cultuur en de manier waarop mensen denken en met elkaar communiceren. Mensen spreken vaak zonder het te beseffen in beelden: iemand eet als een wolf, praat als Brugman, mijn kleindochter groeit als kool. In de kerk horen we de parabel verteld door Jezus van Nazaret over het minieme mosterdzaadje dat uitgroeit tot een boom van wereldformaat, waarin vogels van diverse pluimage kunnen nestelen. Ouders en grootouders lezen hun kinderen en kleinkinderen eindeloos verhaaltjes voor van Kikker en Pad. Het zou anders zijn als we dezelfde soort verhaaltjes over Jan, Piet of Klaas vertelden. Waarom eigenlijk? Meneer de Uil in de Fabeltjeskrant zingt bij elke aflevering: ‘... want dieren zijn precies als mensen, met dezelfde mensenwensen en dezelfde mensenstreken...’ Dieren krijgen in moderne versies van de fabel vaak menselijke voornamen: Piet de Pad, Bor de Wolf, Lowieke de Vos en Meindert het Paard. Dat gebeurde overigens ook al in de Arabische verzameling Kalila en Dimna, maar is in de oudste tijd ongebruikelijk. Fabels doen echter altijd meer dan het weergeven van een woordenwisseling tussen twee of meer dieren, want dieren praten gewoonlijk niet.

Fabels en sprookjes zijn verhalen met een plot en hoe kort ook, met een moraal, expliciet of impliciet. Termen zoals het Griekse *ainos* of het Latijnse *fabula*, waarvan ons woord ‘fabel’ is afgeleid, hebben doorgaans een veel bredere betekenis (sage, mythe, anekdote en ja, ook de fabel in engere zin) en helpen dus weinig om het genre nader te definiëren. Zelfs de omschrijving ‘een fictief of verzonnen verhaal’ is niet afdoende, want sommige anekdotes kunnen best op een gebeurtenis of een authentieke ervaring berusten. Denk aan de eerder genoemde zegswijze: praten als Brugman. Weinig mensen

zullen als ze deze uitdrukking gebruiken, bewust denken aan de populaire, laatmiddeleeuwse boeteprediker pater Brugman.

Fabels en parabels vormen net zoals zegswijzen en spreekwoorden een fundamentele uitdrukkingvorm van menselijke beschaving, de manier waarop mensen uit het oude Nabije Oosten in het leven stonden en bezig waren met de dingen van de dag. In de wereld van het oude Nabije Oosten kreeg dat vooral ook schriftelijke vorm in de wijsheid en in wijsheidsliteratuur, anders gezegd: de filosofie van het dagelijkse bestaan. Ze vormt als het ware de grondlaag waarmee de meeste culturen van de oude Oriënt met elkaar waren verbonden in heden en verleden.

Vaak wordt niet duidelijk wie nu van wie heeft geleend. ‘Wie heeft het van wie’-vragen zijn doorgaans nauwelijks op te lossen en weinig zinvol. Teksten in het oude Nabije Oosten zijn vaak nomaden die van land tot land trekken en in de mondelinge overlevering voortdurend veranderen. Het feit dat ze soms vanuit de overlevering op schrift worden gesteld suggereert een onderling verband, maar hoe de kronkelwegen van de overlevering zijn gegaan laat zich vaak moeilijk reconstrueren in een duidelijke stamboom. Overlevering is zelden een kwestie van slaafse overname of letterlijke vertaling, maar doorgaans het resultaat van een creatief proces waarin deze teksten van mond tot mond gingen. Er bestond geen copyright en elke dichter en verteller kon met de teksten doen wat goed was in zijn ogen. Het zal met veel van deze verhalen niet anders zijn gegaan als met vaders, moeders, opa’s, oma’s en al of niet professionele vertellers, die hun kinderen of publiek sprookjes vertellen of voorlezen. Ze bedenken al naar gelang de situatie en al vertellend hun eigen versies. We merken dat al aan verschillende versies van een fabel in dezelfde cultuur en taalsfeer, laat staan wanneer grenzen van taal en cultuur worden overschreden als de leeuw en de mens in westerse context een wolf en een mens worden, de leeuw en de muis in Indië een olifant en een muis, in de Arabische Kalila en Dimna een kat en een muis en ga zo maar door. Kort en bondig betekent niet altijd automatisch dat we met de originele tekst te doen hebben. Sommige motieven uit oude fabels kunnen ook verrassend opduiken in teksten uit veel latere tijd. Wat dat betreft lijkt de overlevering soms op een rivier die ineens ondergronds gaat en een paar kilometer verder weer opduikt. Je weet zeker dat hij ergens ondergronds voort stroomde, maar welke weg hij ging en wat hij onderweg meenam blijft gissen.

In de selectie van fabels en sprookjes heb ik mij vooral laten leiden door het fenomeen dat dieren, voorwerpen, natuurkrachten en dergelijke met elkaar wedijveren, in gesprek gaan en elkaar te slim af zijn, en daarmee de

lezer of de luisteraar iets willen vertellen over mensen en hoe die mensen met elkaar omgaan. Een belangrijk uitgangspunt was daarbij voor mij dat zulke verhaaltjes, die soms een behoorlijke omvang kunnen aannemen maar meestal kort zijn, vooral een praktisch doel dienen om een kind, een leerling, een verzameld publiek op het plein, op school, in de kerk, bij een politieke bijeenkomst of in het theater ergens van te overtuigen. Mensen moesten van de zin of onzin van bepaald gedrag overtuigd worden. Hoewel vele van zulke fabels en anekdotes in verzamelingen zijn terechtgekomen en overgeleverd, hadden ze toch meestal hun oorspronkelijke *Sitz im Leben* in dagelijkse gesprekken, mondelinge gebeurtenissen zoals een toespraak, een preek of onderricht, maar ook briefwisselingen enzovoort. Wat betreft het gebied waaruit de selectie afkomstig is, heb ik mij beperkt tot het oude Nabije Oosten inclusief het oude Anatolië en Egypte. Daar valt de antieke Griekse wereld en literatuur dus buiten, ja ook eigenlijk Aesopus zelf, maar niet de Griekse taal, die sinds de Hellenistische tijd voertaal werd in het oude Nabije Oosten vóór Christus en dat ook steeds meer werd naast het Aramees.

Een bijzondere categorie van documenten zijn tekeningen, zeg maar: verbeeldingen van fabels en sprookjes op papyri en ostraca (scherven van keramiek en kalksteen) in het oude Egypte. Ik heb daarvan enkele voorbeelden zoals de katten-en-muizenoorlog besproken als de verre voorzaten van ‘Tom en Jerry’. Sommige van die eeuwenoude afbeeldingen roepen bij moderne mensen nog direct een gevoel van herkenning op. In een enkel geval zoals bij de twee vossen die als herder verkleed een kudde geiten begeleiden, heb ik geprobeerd een fabel te bedenken.

Dit is slechts een selectie uit het beschikbare materiaal. Al de beschikbare teksten noemen of presenteren heeft geen zin, want veel van deze teksten, die vaak door archeologisch toeval bewaard bleven op kleitabletten, schrijfp plankjes en papyrus, zijn vaak stuk en incompleet. Niet alleen hebben ze geleden onder de tand des tijds, maar vaak kunnen ze ook nog niet goed begrepen en vertaald worden omdat we de taal en de culturele context ervan onvoldoende kennen. Ik heb afgezien van een wetenschappelijk verantwoorde editie van teksten. Wel zal de nieuwsgierige lezer achterin een verantwoording van de ‘bronnen’ vinden, waaruit ik mijn teksten heb geput. Ik wil en kan niet pretenderen dat ik alle teksten opnieuw heb vertaald uit de oorspronkelijke tekst, maar ik heb de meeste wel in hun originele taal gelezen en soms uitvoerig bestudeerd om tot een beter resultaat te komen. Dat betekent onder andere dat ik soms kapotte teksten naar mijn eigen

beste inzicht en dat van anderen hebben aangevuld en gereconstrueerd als het de moeite loonde. Een enkele keer heb ik op verzoek van de uitgever een poging gedaan om een sprookje of fabel te ‘voltooien’. Waar nodig heb ik aangegeven wat is aangevuld, maar niet altijd is meteen zichtbaar hoe bepaalde teksten zijn gerestaureerd. Ik heb het schriftbeeld niet te veel willen verstoren met vierkante haken, puntjes, halflege zinnen en vraagtekens. Ik hoop dat de lezer mij het voordeel van de twijfel wil gunnen en wil aanvaarden dat ik naar eer en geweten te werk ben gegaan bij het selecteren en bewerken van deze teksten.

TIJDSTABEL VAN HET OUDE NABIJE OOSTEN

(2500-0 voor Chr.)

	Egypte	Syrië en Palestina
2500 v.Chr.	Koning Menas Oude Rijk	Ebla
2000 v.Chr.	Middenrijk Hyksos	
1500 v.Chr.	Nieuwe Rijk 18e dynastie Amenophis III Echnaton, Tel el Amarna 19e en 20e dynastie Ramessidische periode	Hoerrieten in de Levant Hittitische overheersing Ondergang Oegarriet ca. 1175
1000 v.Chr.	Derde tussenperiode Saïtische renaissance	Koninkrijken Juda en Israël koning David Koning Joas van Israël profeet Amos Neo-Assyrische rijk Einde van Israël / provincie Samarina profeet Jesaja Neo-Babylonische rijk Einde van Juda
500 v.Chr.	Perzische overheersing Garnizoen van Elefantine Alexander de Grote Ptolemaïsche /Hellenistische periode Callimachus van Cyrene	Perzische overheersing Provincie Jehod Tweede tempel Jeruzalem Prediker

	Anatolië en Griekse wereld	Mesopotamië /Perzië
	Oud-Assyrische handelsposten in Anatolië	Ontstaan Soemerische stadstaten zoals Oer, Oeroek, Nippoer etc. Ca. 2300 Sargon van Akkad
	Oude Hittitische rijk	Soemerisch-Babylonische schrijversscholen (Edubba) Mari en Babel (Hammurabi)
	Hittitische nieuwe rijk Hoeritisch koninkrijk Mitanni Eeuwige verdrag met Egypte 1258 v.Chr. Einde Hittitische rijk	Overheersing door Hittieten en Hoerieten Einde Mitanni Midden-Assyrische rijk
	Homerus 7e eeuw Hesodius 6e eeuw Aesopus Lydië	Neo-Assyrische rijk Assur en Nineveh Sargon II Esarhaddon, Achiqar Bibliotheek van Assurbanipal te Nineve (Kuyunjik) 612 einde Assyrische rijk Neo-Babylonische rijk
	5e eeuw Herodotus Alexander de Grote	Perzische rijk Darius Artaxerxes Alexander de Grote

KAART VAN HET OUDE NABIJE OOSTEN

SOEMERISCHE FABELS & SPROOKJES

Soemer of Soemerïë met als taal het Soemerisch staat vanuit later Babylonisch-Assyrisch historisch perspectief voor een cultuur en landstreek in zuidelijk Mesopotamië, het huidige zuiden van Irak nabij de Perzische Golf. Deze niet-Semitische en niet-Indo-Europese taal en cultuur heeft in de loop van het derde millennium voor Christus gestalte gekregen parallel aan de vroegste historische periode van het Oude Rijk in Egypte en de Indusbeschaving. Het spijkerschrift is vermoedelijk door hen uitgevonden en ontwikkeld toen de verschillende stadstaten van Soemer zich aaneensloten of elkaar afwisselend domineerden. Deze vroege staten en hun paleizen en tempels hadden schrift nodig om hun bestuur en administratie, c.q. bureaucratie te organiseren. In de laatste eeuwen van het derde millennium begon de Semitischsprekende Akkadische bevolking het gebied te domineren en zij nam de cultuur en vooral ook het spijkerschrift in Tweestromenland over. De legendarische gestalte van Sargon van Akkad (23e eeuw v.Chr.) representeert in de historische traditie deze overgang (zie p. 101 vv). In dit klimaat ontstonden schrijversscholen (Edubba, ‘huis van het kleitablet’) die voor een deel in hun opleiding en curriculum ook de Soemerische taal en letterkunde voor gebruik in administratie en als ‘heilige taal’ in mythe, ritueel en wijsheidsliteratuur handhaafden. Daaraan hebben we de schriftelijke overlevering van de volgende teksten te danken.

NEGEN WOLVEN EN EEN VOS

(Soemerië, 1900-1700 v.Chr.)

Negen wolven hadden tien schapen gevangen.
Een te veel, dus wisten ze niet hoe de buit te verdelen.
De vos kwam langs:
‘Laat mij voor jullie de buit verdelen.
Jullie zijn met zijn negenen, neem er een,
ik ben alleen, geef mij er negen.
Dat lijkt me de goede verdeling,’ zei de vos.

Het tekent de slimme vos ten voeten uit, die zijn sterkere broer, de wolf, schitterend in de maling neemt. Je kunt deze fabel eigenlijk niet lezen of horen zonder in de lach te schieten. Een typisch staaltje van ‘Hollandse rekenkunde’. Het laat zien hoe de humor van de fabel grenzen van talen, culturen en geschiedenis kan overschrijden. Het thema komt telkens weer terug in de fabelliteratuur, en ten slotte in de verzameling Griekse fabels van Aesopus, waarin deze fabel moeiteloos zou kunnen passen. Ze maakt meer dan enige andere fabel uit het oude Nabije Oosten duidelijk, hoezeer de Grieks-Hellenistische cultuur zich door oud-oosterse voorbeelden heeft laten inspireren, maar ook daarop kon voortborduren. De gewiekste vos weet zich aan te passen aan alle omstandigheden. Vergelijk de volgende fabel van Aesopus over het ‘leeuwendeel’:

Een leeuw, een ezel en een vos werden partners en gingen samen op jacht. Nadat ze een hoeveelheid jachtbuit bij elkaar gejaagd hadden, gaf de leeuw aan de ezel opdracht de buit te verdelen. De ezel verdeelde de buit in drie gelijke delen en verzocht de leeuw er een te nemen. De leeuw sprong furieus boven op hem en doodde hem. Daarop vroeg hij de vos de buit te verdelen. De vos legde nagenoeg alles op een hoop, hield slechts een paar stukjes voor zichzelf en verzocht de leeuw zijn keus te maken. De leeuw vroeg hem wie hem geleerd had de dingen op deze manier te verdelen. De ezel, antwoordde hij.

We zullen nog wel meer voorbeelden tegenkomen van het opportunisme van de slimme vos die altijd en overal zijn praatje klaar heeft.

DE LEEUW EN HET GEITJE

(Soemerïë, 1900-1700 v. Chr.)

Een leeuw heeft een hulpeloos geitje gevangen.

‘Laat me los. Ik geef je mijn vriendin, de ooi, in ruil voor mij!’

‘Als ik je los laat, zeg me dan wel je naam.’

Het geitje antwoordde de leeuw:

‘Weet je mijn naam niet? Mijn naam is “Ik ben je te slim af.”’

Toen de leeuw weer naar de schaapskooi ging en brulde: ‘Ik liet je los!’

antwoordde het geitje vanaf de andere kant van de muur:

“Iemand die je te slim af was” liet je los in ruil voor een schaap dat hier niet woont.’

Deze fabel behoort tot het type waarin iemand, klein maar slim, de ander, groot maar dom, te slim af is. Het hulpeloze geitje belooft een grotere prooi in ruil voor zichzelf. De gretige leeuw gaat erop in, maar vraagt voor de zekerheid naar de naam van het geitje. Maar je naam geven is eigenlijk jezelf aan iemand uitleveren. Wie klein en slim is heeft er baat bij zichzelf onzichtbaar en niet traceerbaar te maken. Je geeft dus een valse naam op, maar wel een echte bestaande naam. Dat doet het geitje ook. Hij geeft zichzelf een echte naam, maar wel een nogal dubbelzinnige naam, zoals uit het slot van de fabel blijkt. We hebben geprobeerd iets van het woordspel door te laten klinken. De naam van het geitje Umummuedakke betekent zoiets als: ik ben slimmer dan jij: iemand slimmer dan jij bent, heb jij losgelaten! Iemand die zo wijs of slim is dat hij een ander ‘streetwise’ kan maken, kan de ander iets wijs maken; op zijn Hollands gezegd: in de maling nemen, of: iets op de mouw spelden. De leeuw vangt bot, omdat het slimme geitje niet alleen een ‘valse’ naam opgaf, maar blijkbaar ook een verkeerd adres. Waar het geitje woont valt ten slotte niets te halen voor de leeuw. De leeuw is volledig beetgenomen door het slimme beest. Het is duidelijk dat deze fabel een verre voorganger is van het voor ons bekende sprookje van de wolf en de zeven geitjes.

In dezelfde verzameling als de fabel van de leeuw en het geitje staat een andere korte fabel over een leeuw.

De leeuw had een bosvarken gevangen
en ging maar door hem te bijten:
‘Tot nu toe vult je vlees mijn muil niet,
maar mijn oren zitten al vol met je gegil!’

Vermoedelijk beoogde de fabel iets als ons gezegde: veel geschreeuw
en weinig wol.

De reiger en de schildpad is een verzameling van meer dan vijftig sprookjes en fabels uit de oude Oriënt. Een groot aantal ervan verschijnt hier voor het eerst in Nederlandse vertaling. Meindert Dijkstra geeft bij ieder sprookje of fabel uitleg over de herkomst en betekenis ervan. Daarnaast trekt hij lijnen naar moderne sprookjes zoals die van de gebroeders Grimm en Walt Disney. Omdat deze oude sprookjes en fabels nog geen uitgesproken moraal hebben, zijn ze goed geschikt voor de moderne lezer die niet zit te wachten op de zoveelste moraalridder.

Meindert Dijkstra (1946-2020), emeritus predikant, theoloog en godsdiensthistoricus, doceerde Oude Testament en cultuurgeschiedenis van het oude Nabije Oosten te Caïro en aan de faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit Utrecht.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 345

ISBN 978 90 435 3394 2

9 789043 533942

